

Joanna Majczyk, Agnieszka Tomaszewicz*

Tuż po realizmie socjalistycznym. Architektura i urbanistyka Wrocławia z przełomu lat 50. i 60. XX wieku

Just after socialist realism. Architecture and urban planning in Wrocław in the late 1950s and early 1960s

Słowa kluczowe: architektura XX w., powojenny modernizm, Wrocław

Key words: architecture of the XXth century, post-war Modernism, Wrocław (Poland)

Niemal dwa lata po śmierci Józefa Stalina, w grudniu 1954 r. zwołano w Moskwie Wszechzwiązkową Radę Budownictwa, w czasie której Nikita Chruszczow poddał krytyce architekturę realizmu socjalistycznego. Nowy przywódca Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego zarzucił współczesnej mu architekturze zbyt dużą dekoracyjność, zaznaczył przy tym, że nie występuje przeciwko „pięknemu, lecz przeciw nadmiarowi” [5]. „Elewacje budynku powinny mieć piękny i atrakcyjny wygląd – mówił Chruszczow – ale powinien być on wynikiem proporcji całego gmachu, dobrze rozmieszczonych otworów okiennych i drzwiowych, należycie usytuowanych balkonów, prawidłowo użytych faktur i kolorów materiałów okładzinowych oraz właściwie wyeksponowanych podziałów ścian i konstrukcji w budynkach wykonanych z wielkich sekcji i płyt” [5]. Przy okazji przyszedł premier Związku Radzieckiego zauważył, że „walka z konstruktywizmem musi być prowadzona przy użyciu racjonalnych środków” [5], co zabrzmiało niemal jak rehabilitacja znienawidzonej przez Stalina architektury modernizmu, którą przez lata identyfikowano z „gnijącą kulturą kapitalizmu” [np. 8, s. 78]. W dalszej części przemówienia Chruszczow wzywał do upowszechnienia w budownictwie konstrukcji monolitycznych i prefabrykatów, postulował odejście od indywidualizmu w projektowaniu na rzecz typizacji, która – zdaniem polityka – „pozwala budować szybko i skutecznie”. Dobry architekt, zgodnie ze słowami prelegenta, „powinien być w stanie posługiwać się nowoczesnymi materiałami, konstrukcjami i elementami żelbetowymi,

In December 1954, almost two years after Joseph Stalin's death, during the National Conference of Builders in Moscow, Nikita Khrushchev criticised the architecture of socialist realism. The new leader of the Communist Party of the Soviet Union reproached his contemporary architecture for being excessively decorative, whilst emphasising that he was not against “beauty but rather against superfluity”. “The façades of buildings should be of beautiful and attractive appearance”, said Khrushchev, “and this should be achieved as a result of the entire edifice having good proportions, well-proportioned window and door apertures, well-positioned balconies, correct use of the texture and colour of facing materials, and a proper presentation of wall parts and structures in buildings made from large sections and panels” [5]. At the same time, the future Prime Minister of the Soviet Union noted that “the fight against Constructivism must be conducted using reasonable means” [5] which sounded almost like an attempt to redeem Modernist architecture which was particularly hated by Stalin and had for many years been identified with the “decaying culture of capitalism” [e.g. 8 p. 78]. In further parts of his speech, Khrushchev called for popularisation of monolithic structures and prefabricated units in construction, departure from individualism in design in favour of standardisation which, according to the politician, would allow one to “build quickly and successfully”. According to Khrushchev, a good architect “should be able to employ new progressive materials, reinforced-concrete structures and parts, and, above all,

* mgr inż. arch., dr inż. arch., Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska

* mgr inż. arch., dr inż. arch., Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology

Cytowanie / Citation: Majczyk J., Tomaszewicz A. Just after socialist realism. Architecture and urban planning in Wrocław in the late 1950s and early 1960s. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;49:181-191

Otrzymano / Received: 07.03.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 17.03.2017

doi:10.17425/WK49SOCREALISM

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

a poza wszystkim, musi być ekspertem [w dziedzinie] oszczędności w budownictwie” [5]. Postulowane przez Chruszczowa zmiany w sposobie projektowania miały doprowadzić do umasowienia budownictwa przy zwiększeniu tempa wznoszenia budynków i obniżeniu kosztów procesu inwestycyjnego.

W Polsce pierwszą oficjalną „krytyczną ocenę dotychczasowych metod i kierunków pracy architektonicznej” przeprowadzono w czasie trwania plenum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP), które odbyło się na początku kwietnia 1955 r. Rok później, w marcu 1956, zorganizowano Ogólnopolską Radę Architektów zakończoną uchwaleniem rezolucji, w której stwierdzono, że „kierunek urbanistyki i architektury w okresie lat 1949/55 był zasadniczo błędny”, zachęcano przy tym do zachowania w przyszłości „swobody twórczej” i dążenia do uzyskania w „architekturze jedności formy, techniki, funkcji i ekonomiki” [3, s. 123]. Uczestnicy narady wysłuchali przemówienia premiera Józefa Cyrankiewicza, który niemal powtórzył tezy Chruszczowa, namawiał architektów do kreatywności oraz czerpania „wszystkiego, co wartościowe, racjonalne, mądre, ładne, tanie” nie tylko z dorobku twórców radzieckich, ale i światowych [13].

W czasie, kiedy powszechne stało się wskazywanie „błędów i wypaczeń” w architekturze realizmu socjalistycznego, we Wrocławiu prowadzono odbudowę, skupiając uwagę głównie na zagospodarowaniu Starego Miasta i otaczających je terenów śródmiejskich. Podstawę realizowanych prac stanowił Ogólny Plan Wrocławia (obowiązujący do 1970 r.) przygotowany w latach 1953–1955 przez architektów kierowanych przez Alojzego Kulicza i zatrudnionych w Pracowni Planu Miasta, którą utworzono w 1952 r. w biurze projektowym „Miastoprojekt”. Kompleksową odbudowę Starego Miasta rozpoczęto formalnie właśnie w 1952 r., wcześniej zabezpieczono co prawda najważniejsze zabytki, oddano do użytku budowle mniej zniszczone, ale koncentrowano się raczej na uruchomieniu zakładów przemysłowych położonych na obrzeżach miasta i udostępnieniu mieszkań w sąsiadujących z nimi osiedlach. W tym samym czasie podjęto także decyzję o odbudowie południowej części śródmieścia, na obszarze którego znajdowały się dwa dworce kolejowe. Jeden z nich, Dworzec Główny, planowano połączyć z centrum miasta tzw. Trasą Turystyczną, która miała przebiegać dzisiejszymi ulicami marszałka Piłsudskiego oraz Świdnicką do Rynku i dalej na północ w kierunku Ostrowa Tumskiego i wysp odrzańskich. Trasa Turystyczna miała stanowić wizytówkę Wrocławia, dlatego planowano prowadzenie prac nad jej zagospodarowaniem równocześnie z odbudową staromiejskiej części Wrocławia.

Wraz z ogólnym planem miasta przygotowano też plany szczegółowe wybranych części Wrocławia – projekt zabudowy Starego Miasta opracował zespół kierowany przez Emila Kaliskiego, zaś plan zagospodarowania południowej części śródmieścia zaprojektowali architekci pracujący pod kierunkiem Kazimierza Bieńkowskiego. W obu wspomnianych projektach przewidywano wzbo-

must be an expert in cost-saving in construction” [5]. The changes in approach to design proposed by Khrushchev were aimed at launching mass-scale construction, while increasing the speed of erecting buildings and reducing the cost of the construction process.

In Poland, the first official “critical evaluation of the methods and directions of architectural work to date” was expressed at the plenary meeting of the Management Board of the Association of Polish Architects (SARP) which took place at the beginning of April 1955. The National Conference of Architects which was held a year later, in March 1956, ended in a resolution stating that “the direction of urban planning and architecture in the period 1949/55 was essentially wrong”. Simultaneously, calls were made for retaining the freedom of creation in the future and striving to achieve “the unity of form, technique, function and economy in architecture” [3, p. 123]. The conference participants listened to a speech delivered by Prime Minister, Józef Cyrankiewicz, who basically reiterated the postulates made by Khrushchev and encouraged architects to be creative and derive “all that is valuable, rational, attractive, cost-effective” not only from Soviet examples but, also from international ones [13].

At a time when pointing out the “mistakes and perversions” in socialist realist architecture became a common practice, reconstruction works were undertaken in Wrocław which focused on the development of the Old Town and the surrounding inner city areas. The basis for the works was the General Plan of Wrocław (for the years 1953–1970) drawn up from 1953 to 1955 by the architects led by Alojzy Kulicz, working in the City Plan Studio established in the “Miastoprojekt” design office in 1952. Comprehensive reconstruction works of the Old Town were officially launched in 1952. Although the most important historic monuments had already been taken care of and the less heavily damaged buildings had been brought into use, the main focus had been on restarting the operations of the industrial plants located on the city’s outskirts and providing accommodation in the neighbouring residential estates. At the same time, a decision was made to reconstruct the southern part of the city centre where two railway stations were located. One of them, the Main Railway Station, was to be connected with the city via the so-called Tourist Route which was to run along today’s Marszałka Piłsudskiego and Świdnicka Streets to the Main Market Square and further north towards the Ostrów Tumski Island and the islands on the Odra River. The Tourist Route was intended to be the showpiece of the city, and for that reason was going to be laid out simultaneously with the reconstruction of Wrocław’s Old Town.

Alongside the general city plan, detailed plans for selected parts of Wrocław were also prepared: the design for development of the Old Town was drawn up by the team headed by Emil Kaliski, while the development plan for the southern part of the city centre was designed by the architects led by Kazimierz Bieńkowski. Under both those plans, the pre-war street layout was to be enriched with new streets (e.g. the Old Town Bypass) and squares

gacenie przedwojennego układu dróg o nowe ulice (m.in. Obwodnica Staromiejska) i place (m.in. plac gwiazdzisty na skrzyżowaniu ulic gen. Kościuszki i gen. Pułaskiego), częściową odbudowę budynków zniszczonych w czasie działań wojennych oraz uzupełnienie tkanki miejskiej nowymi budowlami, które usytuowano wzdłuż ulic, najczęściej zgodnie z przebiegiem dawnych linii zabudowy, w sposób ciągły. Zwarte pierzeje domów o ujednoczonej wysokości przecinano w parterze szerokimi przejazdami prowadzącymi do wnętrza kwartałów, w których projektowano tereny zielone lub niskie pawilony usługowe, głównie przedszkola i żłobki.

Po ogłoszeniu nowych priorytetów w budownictwie opisane plany poddano korektom – zrezygnowano z części kosztownych rozwiązań komunikacyjnych, zachowano jednak pomysł przedłużenia dawnej Gartenstrasse (ob. ul. marszałka Piłsudskiego, do 1992 r. – gen. Świerczewskiego) w kierunku północnym w celu bezpośredniego połączenia dworców Głównego i Świebodzkiego. Zdecydowano również o rozluźnieniu projektowanych ciągów budowli przy zróżnicowaniu wysokości domów i odcinkowym odsunięciu zabudowy w głąb kwartału od linii rozgraniczających ulice (ryc. 1), co pozwoliło poprzedzić planowane budynki pasami zieleni. Warto podkreślić, że podstawowymi elementami zagospodarowania Starego Miasta i śródmieścia pozostały wielorodzinne domy mieszkalne sytuowane przeważnie liniowo wzdłuż ciągów komunikacyjnych, co utrwalało kwartałowy model zabudowy. W odosobnionych przypadkach budynki grupowano w układach wolno stojących (np. domy przy Podwalu nr 45–50, 51–56).

Pierwszy większy zespół zabudowy mieszkalno-usługowej, którego projekt przygotowano przed, a realizację rozpoczęto po fali krytyki stylistyki realizmu socjalistycznego, został usytuowany przy Trasie Turystycznej, u zbiegu ul. Świdnickiej i Rynku. Obszar, który planowano zagospodarować zajmowały przed wojną dwa kwartały niemal całkowicie wypełnione budynkami, położone między dzisiejszymi ulicami Świdnicką i Szewską, po

(e.g. the star-shaped square at the intersection of Gen. Kościuszki and Gen. Pułaskiego Streets), the buildings destroyed during wartime were to be partly reconstructed, and the urban fabric was to be complemented with new edifices located along the streets in a continuous manner, usually following the former building lines. The dense frontage of buildings with a uniform height was intersected at the ground floor level with wide passages leading into the space within the blocks where green areas or low-rise pavilions were situated, housing mainly amenities, such as kindergartens and crèches.

After new priorities in construction were announced, the above-mentioned plans underwent adjustments – some of the expensive communication solutions were abandoned, but the idea of extending former Gartenstrasse (present-day Marszałka Piłsudskiego Street, until 1992 called Gen. Świerczewskiego Street) towards the north to connect the Main Railway Station and the Świebodzki Railway Station was sustained. Moreover, a decision was made to loosen up the designed rows of buildings while varying the heights of the houses and moving some of the buildings deeper inside the city blocks away from the street demarcation lines (fig. 1), which would enable preceding the designed buildings with green belts. It is worth noting that multifamily houses built linearly along communication routes remained the main components of the Old Town's architecture, thus preserving the block pattern of the urban development. In isolated cases, buildings were grouped into detached complexes (e.g. the houses nos. 45–50, 51–56 in Podwale Street).

The first large housing and commercial building complex whose design was prepared before, and construction began after the wave of criticism directed at socialist realism was situated at the Tourist Route, at the junction of Świdnicka Street and the Main Market Square. Before World War Two, the area intended for the development had been occupied by two city blocks which were almost completely filled with buildings, located between today's Świdnicka and Szewska Streets, on

Ryc. 1. Wrocław, szczegółowy plan zagospodarowania południowej części śródmieścia, proj. K. Bieńkowski z zespołem, 1955 [Muzeum Architektury/Archiwum Budowlane m. Wrocławia]

Fig. 1. Wrocław, detailed building development plan of the south part of downtown, proj. K. Bieńkowski and team, 1955 [Museum of Architecture / Building Archive of Wrocław]

północnej i południowej stronie ul. Ofiar Oświęcimskich. Po wyburzeniu zrujnowanych kamienic teren zasypano i zniwelowano, tworząc tymczasowo tzw. plac Młodzieżowy. Projekt zabudowy wspomnianego obszaru został opracowany w 1954 r. przez zespół architektów „Miastoprojekt”: Włodzimierza Czerechowskiego, Ryszarda Jędraka, Ryszarda Natusiewicza, Annę Tarnawską i Jerzego Tarnawskiego. Architekci zaproponowali poszerzenie północnego odcinka dzisiejszej ul. Świdnickiej (wówczas ul. Stalingradzkiej) do szerokości 31 m oraz zamknięcie fragmentu ul. Ofiar Oświęcimskich, który niegdyś przechodził przez teren przeznaczony do zabudowy. W obrębie tak skonsolidowanej posesji zaprojektowano czterokondygnacyjny budynek rozwiązany na planie litery E i złożony z głównego członu, który ustawiono wzdłuż ul. Świdnickiej oraz trzech bloków dołączonych do niego pod kątem prostym od strony wschodniej. Bloki zewnętrzne zamykały kwartał od strony ul. Oławskiej i planowanej Obwodnicy Staromiejskiej, a skrzydło środkowe dzieliło wnętrze posesji na dwie części, otwarte ku ul. Szewskiej. Od strony zachodniej i południowej budynek poprzedzono tarasami, które połączono schodami z ciągami pieszymi biegnącymi wzdłuż ulic. Na parterze, w zewnętrznych członach domu zaprojektowano lokale usługowe, w skrzydle środkowym – obszerną świetlicę pomyślaną jako miejsce spotkań mieszkańców budynku. Parter został rozwiązany w żelbetowej konstrukcji szkieletowej, ściany wyższych kondygnacji mieszkaniowych wymurowano z cegły, w budynku zastosowano też prefabrykaty: stropy wielkopłytkowe i gęstożebrowe, nadproża i podciągi oraz elementy klatek schodowych. Poza lokalami usługowymi, w gmachu zaprojektowano 193 mieszkania od jedno- do czteropokojowych, z kuchniami lub bez nich. W prasie pisano, że mieszkania zostały wyposażone w „luksusowe, okładane glazurą łazienki, centralne ogrzewanie i parkietowe podłogi” [1].

Zgodnie z przyjętymi „postulatami projektu”, budynek miał być powiązany kompozycyjnie z najbliższym otoczeniem, utrzymany w skali sąsiedniej zabudowy, a „efekty plastyczne” planowano osiągnąć przy użyciu „skromnych środków wyrazu” [11, s. 2]. W dość tradycyjny sposób rozwiązano zatem bryłę budynku, którą złożono z prostopadłościennych bloków nakrytych wysokimi wielopłaciowymi dachami. Od strony ul. Świdnickiej parter budowli przecięto przejściami, z których jedno – usytuowane na osi zlikwidowanego fragmentu ul. Ofiar Oświęcimskich – wyróżniono szerokością, pozostała część przyziemia została od strony ulic mocno przeszklona za pomocą prostokątnych podłużnych okien rozdzielonych wąskimi słupami lub szklanych witryn wysuniętych przed lico budynku (ryc. 2). Kompozycję wyższej partii fasady głównego bloku zespołu determinował rytm otworów okiennych – między każdymi trzema osiami okien zaprojektowano po dwie zbliżone do siebie osie okien balkonowych, poprzedzonych pionami niewielkich balkonów. Od strony północnej trzy kolejne trójosiowe segmenty frontu zryzalitowano i zamknięto w partii dachu wysokimi szczytami – w części budynku widocznej od strony placu rynkowego nawiązano tym

the northern and southern side of Ofiar Oświęcimskich Street. After demolition of the ruinous tenement houses, the area was filled and levelled, giving rise to the so-called Młodzieżowy Square. The design for the development of the above-mentioned area was created in 1954 by a team of architects from the “Miastoprojekt” design studio: Włodzimierz Czerechowski, Ryszard Jędrak, Ryszard Natusiewicz, Anna Tarnawska and Jerzy Tarnawski. The architects suggested widening the northern section of present-day Świdnicka Street (at that time called Stalingradzka Street) to a width of 31 metres and closing the fragment of Ofiar Oświęcimskich Street which once passed through the area intended for development. Within the limits of thus demarcated area, a four-storey E-shaped building was designed which consisted of the main body located along Świdnicka Street and three segments connected to it at right angle on the eastern side. The exterior segments closed the city block on the side facing Oławska Street and the planned Old Town Bypass, while the central wing divided the interior of the premises into two parts which opened towards Szewska Street. On its western and southern side, the building was preceded by terraces which were connected via stairs with the footpaths running along the streets. On the ground floor, in the exterior units of the house, retail outlets were located. The central wing housed a spacious community centre for the building’s residents. The ground floor was based on reinforced concrete frame structure, the walls of the upper floors which contained flats were made of brick. Prefabricated units were also used in the building: large-panel suspended beam-and-block floors, lintels and joists, and parts of staircases. In addition to retail outlets, the building had 193 flats, containing from one to four rooms, with or without kitchens. Newspapers wrote that the flats had been provided with “luxury bathrooms with glazed tiles, central heating and parquet floors” [1].

In line with the adopted “design postulates”, the building was to be integrated into the immediate surroundings, it should match the style of the neighbouring buildings, and the “aesthetic effects” were to be achieved with “modest means of expression” [11, p. 2]. Therefore, the body of the building was based on a traditional solution. It was composed of cuboidal blocks covered with tall, multi-pitched roofs. On the side facing Świdnicka Street, the ground floor was intersected by passages, of which one – situated on the axis of the demolished fragment of Ofiar Oświęcimskich Street – stood out for its width. The remaining part of the ground floor was heavily glazed with rectangular, oblong windows divided by narrow posts, or glass display windows projecting from the face of the building (fig. 2). The composition of the upper part of the façade of the building’s main segment was determined by the rhythm of window openings – between every three window axes, two closely-spaced balcony window axes were located, preceded by stacks of small balconies. On the northern side, the three successive triaxial segments of the front face were decorated with projections and topped with tall gables in the roof area – in the part of the building which is visible from the market square this

Ryc. 2. Wrocław, ul. Świdnicka 2–8b, budynek mieszkalno-usługowy, widok od strony południowo-zachodniej, fot. T. Olszewski, lata 60. XX w.
 Fig. 2. Wrocław, 2–8b Świdnicka St., residential – service building, view from the south-west, photo: T. Olszewski, the 1960s

samym do podziałów dawnych staromiejskich kamienic. Kontrast dla wspomnianych szczytów stanowiły wysunięte nad kalenicę proste kubiczne świetliki z szerokimi przeszkleniami, którymi oświetlono klatki schodowe usytuowane w głównym bloku zespołu w środkowym trakcie konstrukcyjnym.

Opisany wygląd gmachu był wynikiem „modernizacji” projektu na etapie realizacji, którą rozpoczęto w 1956 r. Zmieniono wówczas rozwiązanie elewacji w pasie usługowego przyziemia, uproszczono szczyty, zrezygnowano z naczółków nad oknami i ciężkich tralowych balustrad balkonów. Dzięki wprowadzonym zmianom architektura budynku zyskała rys historyzującej nowoczesności.

Pierwszą „prawdziwie nowoczesną” i „najbardziej „wielkowiejską” z projektowanych dotychczas dzielnic Wrocławia [14] było – zgodnie z przekazami prasowymi – osiedle mieszkaniowe, którego centrum stanowił dzisiejszy pl. Legionów (do 1992 r. – pl. PKWN). Osiedle będące fragmentem południowej części śródmieścia zaprojektował zespół architektów „Miastoprojekt” w składzie: Ewa Cieszyńska, Henryk Chorążak, Tadeusz Izbicki, Izabela Jakuszko, Konrad Jarodzki, Bogna Klimczewska, Kazimierz Klimczewski, Stanisław Prymon, Juliusz Wadowski, Zofia Wadowska, prowadzony przez Kazimierza Bieńkowskiego, który kierował, jak wspomniano, pracami nad szczegółowym planem całej dzielnicy. Podstawowymi

constituted a reference to the divisions of the historic town houses. Contrast to the tall gables was provided by simple cubic skylights with wide glazing, projected above the roof ridge, which let light into the staircases situated in the main segment of the building complex in the central structural span.

The appearance of the edifice was the result of “modernisation” of the original design during the project implementation phase which began in 1956. It was then that the concept of the façade at the level of the ground floor retail area was changed, the gables were simplified, and the idea of window cornices and heavy balcony balusters was abandoned. Thanks to those changes, the structure of the building acquired the quality of historicising modernity.

According to the press, the first “truly modern” and most “metropolitan” of all Wrocław’s districts designed to date [14] was the housing estate whose centre was formed by present-day Legionów Square (until 1992 called PKWN Square). The estate, which was fragment of the southern part of the city centre, was designed in “Miastoprojekt” by a team of architects comprising: Ewa Cieszyńska, Henryk Chorążak, Tadeusz Izbicki, Izabela Jakuszko, Konrad Jarodzki, Bogna Klimczewska, Kazimierz Klimczewski, Stanisław Prymon, Juliusz Wadowski, Zofia Wadowska, headed by Kazimierz Bieńkowski who, as already mentioned, coordinated the work on the detailed plan for the entire district. The basic elements of the

elementami zabudowy nowego osiedla były pięciokondygnacyjne, wieloklatkowe bloki mieszkalne złożone z powtarzalnych sekcji i kryte płaskimi dachami, które zamierzano pierwotnie ustawić wzdłuż linii zabudowy wytyczonych na obrzeżach kwartałów równoległe do ulic i placu. Między blokami, leżącymi najczęściej naprzeciw siebie względem osi ulic, pozostawiono prześwity ułatwiające przewietrzanie i oświetlenie wnętrza kwartałów. W przestrzeniach śródblokowych zaprojektowano zielone podwórza oraz budynki żłobków i przedszkoli. Ujednoliconą sylwetkę osiedla wzbogacono akcentem wysokościowym – dwunastokondygnacyjnym wieżowcem, który usytuowano w zachodnim narożu pl. Legionów, na zamknięciu osi ul. gen. Kościuszki. W wieżowcu planowano umieścić mieszkania najmniejsze – jednopokojowe, przeznaczone dla osób samotnych, w pozostałych blokach rozwiązano mieszkania o zróżnicowanej wielkości, od jedno- do czteropokojowych. W parterach domów usytuowanych przy placu oraz przy dzisiejszych ulicach marszałka Piłsudskiego i Sądowej przewidziano urządzenie lokali usługowych, dodatkowe punkty usługowe miały znaleźć się w pawilonach wzniesionych u stóp wieżowca i przed blokami umieszczonymi przy ul. Tęczowej.

Realizację osiedla podzielono na dwa etapy – w pierwszym, obejmującym lata 1956–58 planowano wznieść 14 budynków mieszkalnych, w drugim etapie (w latach 1958–62) – kolejnych 25 domów. Prace budowlane rozpoczęto na terenie ograniczonym ulicami marszałka Piłsudskiego i gen. Kościuszki oraz pl. Legionów, gdzie wybudowano pięć bloków. Mimo okrzyknięcia nowego osiedla najbardziej nowoczesnym zespołem mieszkaniowym Wrocławia, w prefabrykowanej konstrukcji wieloblokowej wzniesiono jedynie trzy ze wspomnianych pięciu domów. W pierwszym, eksperymentalnym budynku usytuowanym przy pl. Muzealnym 8–12 zastosowano monolityczne, żelbetowe ławy fundamentowe, bloki żwirobotonowe (ściany piwnic), bloki żuzłobetonowe (ściany kondygnacji nadziemnych) oraz „leningradzkie” płyty stropowe [6]. Zgodnie z hasłem „precz z fasadowością”, często powtarzanym w drugiej połowie lat 50. XX w., elewacje budynku eksperymentalnego zostały pozbawione dekoracji, z drugiej jednak strony otrzymały tradycyjną trójdzielną kompozycję. Niską strefę cokołową ograniczono do ścian nadziemnej części piwnicy, partię środkową stanowiły płaszczyzny ścian powtarzalnych kondygnacji mieszkalnych, które podzielono liniami stropów niczym gzymsami międzypiętrowymi. Wreszcie zwieńczeniem kompozycji był pas ścian osłaniających poddasze, które nieznacznie cofnięto w stosunku do lica elewacji niższych kondygnacji. W strefie cokołowej zaprojektowano niewielkie poziome otwory okienne, w zasadniczej partii frontu znalazły się szerokie wertykalne pasy otworów wypełnionych luksferami, którymi oświetlono klatki schodowe, a także równomiernie rozmieszczone między nimi osie jednakowych okien rozjaśniających wnętrza mieszkalne. Z kolei w pasie zwieńczenia umieszczono w elewacjach bocznych rzędy „metopowych” okienek oświetlających przestrzeń poddasza. Od strony podwórza wysunięto przed lico budynku zespoły balkonów obudo-

new estate's housing development were five-storey, multi-staircase residential buildings composed of repetitive sections and covered with flat roofs, which were originally going to be located along the building lines designated on the borders of the city blocks, parallel to the streets and squares. Between the buildings, which were usually situated opposite each other in relation to the street axes, clearances were left which allowed airing and lighting the interior of the city block. The inner spaces between the houses contained green yards, crèche and kindergarten buildings. The uniform silhouette of the estate was enriched by a high-rise twelve-storey building situated in the western corner of Legionów Square, at the end of the axis of Gen. Kościuszki Street. The high-rise building was intended to house the smallest, one-room flats for single people, the remaining buildings contained flats of various sizes, from one to four rooms. The ground floors of the houses situated at the square and in today's Marszałka Piłsudskiego and Sądowa Streets were intended for retail spaces, additional retail outlets were to be located in the pavilions built at the foot of the high-rise and in front of the houses in Tęczowa Street.

The construction of the estate was divided into two phases. During the first phase, covering the years 1956 to 1958, fourteen residential buildings were going to be erected. Another 25 houses were planned to be built during the second stage (from 1958 to 1962). The construction works began in the area enclosed by Marszałka Piłsudskiego and Gen. Kościuszki Streets and Legionów Square, where 5 apartment blocks were built. Although the new estate was hailed as the most modern housing complex in Wrocław, only three of the aforementioned five houses were built using prefabricated large concrete blocks. The following prefabricated elements were used in the first, experimental building located at Muzealny Square 8–12: monolithic reinforced concrete strip foundations, gravel concrete blocks (basement walls), slag concrete blocks (walls of above-ground storeys), and the so-called “Leningrad” floor slabs produced with Soviet technology [6]. In line with the slogan: “away with superficiality”, which was frequently repeated in the late 1950s, the façades of the experimental building were devoid of decoration. However, the sides were divided into a traditional tripartite composition. The low plinth was limited to the above-ground part of the basement walls, the middle section consisted of the surfaces of walls of the repetitive upper storeys which were divided by floor lines resembling interstorey cornices. Finally, the composition was crowned by a belt of walls sheltering the attic, which were slightly retracted in relation to the façade of the lower storeys. The plinth contained small, horizontal window openings. The main part of the façade had wide vertical belts of apertures filled with glass block windows which added light to staircases. Between them, evenly spaced axes of identical windows were located which illuminated the living quarters. The top section of the side walls contained rows of small “metope” windows which brought light into the attic space. On the side facing the courtyard, the building had sets of balconies projecting from the wall, enclosed with prefab-

Ryc. 3. Wrocław, pl. Legionów 9–14, budynek mieszkalno-usługowy, widok od strony południowo-wschodniej, fot. S. Klimek
 Fig.3. Wrocław, 9–14 Legionów Sq., residential – service building, view from the south-east, photo: S. Klimek

wane prefabrykowanymi ściankami i zadaszone. Opisany sposób kształtowania bloku został powtórzony z niewielkimi zmianami w projektach kolejnych budynków, które wzniesiono w pierwszym etapie realizacji osiedla. Trójpodział kompozycji elewacji był jeszcze bardziej czytelny w blokach z usługami w parterach – przyziemie było wówczas wyróżnione przeszklonymi witrynami, które wysunięto przed lico budynku (ryc. 3). W prasie zwracano uwagę na przyjętą kolorystykę bloków: „od strony nieoświetlonej przez słońce – jak pisano – kolory będą ciepłe: czerwony, pomarańczowy; od oświetlonej zimniejsze: zielony, żółty” [14].

Osiedle nie zostało ostatecznie zrealizowane zgodnie z pierwotnym projektem – kilka budynków sekcyjnych zastąpiono punktowcami, zmieniono też usytuowanie części bloków, a planowany wieżowiec wybudowano dopiero w latach 70. XX w.

Kolejną chronologicznie próbę wprowadzenia większego zespołu prefabrykowanych budynków mieszkalnych w strukturę Starego Miasta ilustrował plan zagospodarowania obszaru położonego w przybliżeniu między dzisiejszymi ulicami: Szewską, Uniwersytecką, Frycza-Modrzewskiego i Oławską, który został opracowany w 1956 r. przez projektantów zabudowy pl. Młodzieżowego (w nowym przedsięwzięciu nie brał udziału Ryszard Jędrak). Centralny punkt wspomnianego terenu stanowił plac Nowy Targ, relikw średniowiecznego układu urbanistycznego miasta, który przed wojną otaczały zwarte ciągi kamienic, przeważnie szczytowych, wąskofrontowych [4]. Po wojnie dużą część zniszczonych kamienic rozebrano, odbudowano kościoły i większość gmachów użyteczności publicznej, a w uwolnioną od zabudowy przestrzeń planowano wpisać osiedle mieszkaniowe przeznaczone dla czterech tysięcy mieszkańców. Zgodnie z przyjętymi założeniami, celem nowego projektu była „adaptacja średniowiecznego planu miasta do nowych potrzeb” przy równoczesnej próbie wyeksponowania

ricated walls and covered with roofs. The described way of shaping a building was repeated, with minor modifications, in the designs of other houses built during the first phase of construction of the estate. The tripartite composition of the façade was even more visible in buildings with retail outlets on the ground floor – the ground floor in such houses was distinguished by display windows projecting from the external face of the wall (fig. 3). The press paid attention to the palette of colours used on the houses. “on the side unlit by the sun”, the newspapers wrote, “the colours will be warm: red, orange; the sun-lit side will have colder colours: green, yellow” [14].

Eventually, the estate was not constructed according to the original design – several sectional buildings were replaced by single-staircase buildings, the location of some of the houses was changed, and the planned high-rise building was not erected until the 1970s.

The next attempt to introduce a larger complex of prefabricated buildings into the fabric of the Old Town was illustrated by the development plan for the area located more or less between present-day Szewska, Uniwersytecka, Frycza-Modrzewskiego and Oławska Streets, drawn up in 1956 by the designers of the buildings around Młodzieżowy Square (Ryszard Jędrak did not take part in the new project). The focal point of the above-mentioned area was Nowy Targ Square, a relic of the city’s medieval layout, which, prior to World War II, had been surrounded by dense rows of town houses, mainly with narrow façades topped with gables [4]. After the war, many of the destroyed houses were pulled down, churches and the majority of public buildings were rebuilt, and the space that had been freed from buildings was going to be developed into a housing estate for four thousand inhabitants. In accordance with the adopted assumptions, the aim of the new project was to “adapt the medieval city layout to the new requirements” while trying to ensure a better visibility of historic buildings “representing a high artistic

budowli zabytkowych „o dużej wartości artystycznej” i dostosowania gabarytów nowych budynków do skali zabudowy historycznej [10, s. 15]. Zespół projektantów przygotował kilka koncepcji zagospodarowania okolic Nowego Targu; początkowo zamierzano odejść od tradycyjnej obudowy kwartałów zwartymi ciągami domów na rzecz budynków usytuowanych punktowo lub w układzie grzebieniowym. Południowo-wschodni narożnik placu podkreślono wieżowcem o wysokości 32 m, który miał stanowić „nową dominantę okolicy” [9, s. 146]. W prasie pisano, że „autorzy [projektu] odcięli się w sposób zdecydowany od historycznej rekonstrukcji. Wyraża się to zarówno w rozluźnieniu zabudowy, wyraźnym unikaniu korytarzowej obudowy ulic, jak i w charakterze samej architektury, jak najbardziej nowoczesnej, choć skalą nawiązującej do tradycji” [12]. Projektowane budynki nawiązywały do „tradycji” nie tylko skalą – domy wolno stojące nakryto dachami dwuspadowymi i ustawiono, jak dawne kamienice, szczytowo w stosunku do ulic i placów.

Ostatecznie znacznie ograniczono zakres opracowania – zagospodarowaniu poddano pl. Nowy Targ i jego najbliższe otoczenie (obszar między pl. Nankiera i ulicami: Szewska, Wita Stwosza, Krowią, Kotlarską, Jodłową). W nowej koncepcji zabudowę punktową usytuowano tylko po północnej stronie ul. Kotlarskiej oraz we wnętrzu kwartału między Nowym Targiem a ul. ks. Kraińskiego, na pozostałym terenie zaprojektowano bloki złożone z modułarnych sekcji, które umieszczono równoległe do osi ciągów komunikacyjnych. Zwartą obudowę otrzymał też pl. Nowy Targ, przy czym od strony południowej pozostawiono gmach dawnego Nadprezydium Prowincji Śląskiej wzniesiony w latach 1914–18 i nie zaproponowano uzupełnienia pozostałej części pierzei. We wnętrzach śródblokowych zaprojektowano zieleń, a w kwartale ograniczonym ulicami: Kotlarską, Szewska, Wita Stwosza, Krowią umieszczono pawilon żłobka. Wszystkie sekcyjne budynki mieszkalne otrzymały poprzeczny układ konstrukcyjny, a ściany zewnętrzne wykonane z prefabrykowanych bloków pełniły funkcje osłonowe. Zastosowany system konstrukcyjny pozwolił podzielić budynki na moduły, w które „wpisywano” mieszkania o rozplanowaniu zdefiniowanym jedynie za pomocą ścianek działowych, co umożliwiało dowolną aranżację wewnątrz. Modularność podziałów konstrukcyjnych została uzewnętrzniona w sposobie kształtowania brył i elewacji budynków. Domy usytuowane wzdłuż wschodniego i zachodniego boku pl. Nowy Targ złożono z pięcio- i sześciokondygnacyjnych sekcji, w których ostatnie kondygnacje cofnięto za lico budynku i nakryto łamanymi dachami (ryc. 4). Wertykalne podziały brył budynków podkreślono pionami balkonów i portfenetrów, a równocześnie złagodzono horyzontalnymi pasami otworów okiennych. Kierunki poziome w kompozycji fasad podkreślono też przeszkleniami witryn lokali usługowych, które usytuowano w przyziemiach bloków. W pięciokondygnacyjnym budynku stanowiącym północną pierzeję Nowego Targu zaprojektowano wyłącznie mieszkania, przy czym parter bloku przecięto czterema szerokimi przejściami prowadzącymi do wnętrza

value”, and adjust the size of the new houses to the scale of historic buildings [10, p.15]. The designer team prepared several concepts for the development of the vicinities of Nowy Targ Square. The initial idea was to depart from the traditional enclosing of city blocks with dense rows of houses in favour of detached buildings or buildings arranged in the comb layout. The south-eastern corner of the square was emphasised by a 32-metre high-rise building which was intended as the “new dominant of the neighbourhood” [9, p.146]. The press wrote that “the authors [of the design] firmly dissociated themselves from historical reconstruction. This is reflected both in the reduction of the urban density, avoidance of corridor-like enclosure of the streets and in the character of the architecture itself which, although very modern, related to tradition through its scale” [12]. The designed buildings carried a reference to “tradition” not only through their scale – the detached houses were covered with double-pitched roofs and arranged like old town houses with their gables facing the streets and squares.

Eventually, the scope of the project was considerably narrowed – only Nowy Targ Square and its immediate surroundings were going to be developed (the area between Nankier Square and Szewska, Wita Stwosza, Krowia, Kotlarska and Jodłowa Streets). Under the new concept, detached buildings were situated only on the northern side of Kotlarska Street and inside the city block between Nowy Targ and Ks. Kraińskiego Street. The remaining area was developed with houses consisting of modular sections, which were located parallel to the axes of communication routes. Also Nowy Targ Square was densely surrounded by buildings, except for its southern side where the edifice of the former High Presidium of the Silesian Province built from 1914 to 1918 was retained and no additions were proposed to the remaining part of the frontage. In the spaces between houses green areas were laid out, and in the city block bounded by Kotlarska, Szewska, Wita Stwosza, and Krowia Streets, a crèche pavilion was located. All sectional residential buildings were structured transversely, and the exterior walls made of prefabricated blocks fulfilled a protective function. The construction system used in the buildings enabled dividing them into modules into which flats were “inscribed”. The layout of the flats was defined only by partition walls, which allowed free arrangement of the interiors. The modularity of those structural divisions was externalised through the manner of shaping the bodies and façades of the buildings. The houses located along the eastern and western side of Nowy Targ Square were composed of five and six-storey sections, with the last storeys moved back from the face of the building and covered with curb roofs (fig. 4). The vertical divisions of the buildings’ bodies were emphasised with the stacks of balconies and French windows, and simultaneously softened with horizontal rows of window openings. Horizontal directions in the composition of façades were also emphasised with the glass display windows of the retail outlets located on the ground floor of the houses. The five-storey building forming the northern frontage of Nowy Targ con-

Ryc. 4. Wrocław, pl. Nowy Targ 22/27, ul. Piaskowa 1–13, budynek mieszkalno-usługowy, widok od strony zachodniej, fot. S. Klimek
 Fig.4. Wrocław, 22/27 Nowy Targ Sq., 1–13 Piaskowa St., residential-service building, view from the west, photo: S. Klimek

trza śródblokowego i dalej do pl. Nankiera. Budynek przykryto płaskim dachem, a na jego fasadę „nałożono” kompozycję otworów okiennych o zróżnicowanych kształtach, które osadzono na różnych głębokościach. Plastyczność kompozycji wzbogacono wnękami loggii, które umieszczono na poziomie ostatniej kondygnacji, płycinami wypełnionymi płytkami terakotowymi zaprojektowanymi pod otworami portfenetrów oraz „chropowatymi” płaszczyznami ścian parteru, które pokryto tzw. kamiennymi mozaikami. Podobnie rozwiązano pozostałe elewacje budynków. Zabudowa Nowego Targu budzi dziś wiele negatywnych emocji, warto zatem przypomnieć, że jeszcze w latach 80. zeszłego wieku uchodziła za przykład potwierdzający „możliwość zestawienia współczesnych form architektonicznych z zabudową historyczną, bez uciekania się do eklektyzmu” [7, s. 238].

Opisane przykłady ilustrują proces stopniowego przechodzenia w architekturze Wrocławia od wzorców promowanych w okresie obowiązywania doktryny realizmu socjalistycznego do modeli „uprzemysłowionego” modernizmu lat 60. XX w. W drugiej połowie lat 50. skupiono się głównie na rozwoju mieszkalnictwa, nowe zespoły mieszkaniowe wpisano najczęściej w zastaną strukturę urbanistyczną Starego Miasta i śródmieścia, której nie negowano, przeciwnie – próbowano uwzględnić kontekst historyczny, zarówno w sposobie sytuowania budynków, jak i kształtowania ich brył oraz elewacji. Formy „historyzujące” odziedziczone po architekturze socrealizmu uproszczono, niemal zrezygnowano z dekoracji „nakładanych” na elewacje na rzecz akcentowania kom-

tained only flats. The ground floor of the building was intersected by four wide passages leading into the space within the city block and further to Nankier Square. The building was covered with a flat roof and its façade was “overlaid” with a composition of window openings with various shapes, mounted at different depths. The aesthetics of the composition was enhanced by loggia recesses located at the level of the last storey, panels filled with terracotta tiles placed under French window openings and “rough” surfaces of the ground floor walls which were covered with stone mosaics. Similar solutions were used on the façades of the remaining buildings. Nowadays, the development of Nowy Targ Square generates a lot of critical feeling. Therefore, it is worth remembering that back in the 1980s it was seen as a proof that “it is possible to combine modern architectural forms with historic buildings without resorting to eclecticism” [7, p. 238].

The examples described above illustrate the process of gradual transition of Wrocław’s architecture from the models promoted by the doctrine of socialist realism to the models of “industrialised” Modernism of the 1960s. In the second half of the 1950s, the focus was mainly on the development of housing. New housing complexes were usually incorporated into the existing urban fabric of the Old Town and the city centre, without negating it. On the contrary, attempts were made to take the historical context into account both in the manner of locating the buildings and shaping their bodies and façades. The “historicising” forms inherited from socialist realist architecture were simplified. Ornamentation superimposed on façades

pozycji ścian, która w dużym stopniu stała się pochodną zastosowanych materiałów i technologii budowlanych. Warto przy tym podkreślić, że pod koniec lat 50. XX w. gwałtownie zintensyfikowano prace nad prefabrykacją, która miała doprowadzić do zwiększenia wydajności i zmniejszenia kosztów w budownictwie. Równocześnie broniono indywidualizmu w projektowaniu, dostrzegając dla niego zagrożenie w nieuchronnej typizacji budownictwa uprzemysłowionego – „staramy się robić co się da, żeby nie budować klocków” – deklarował w jednym z wywiadów prasowych Kazimierz Bieńkowski [2], główny projektant planu zagospodarowania południowej części wrocławskiego śródmieścia i zabudowy rejonu dawnego pl. PKWN. W kolejnej dekadzie realizacja tej obietnicy w odniesieniu do masowego budownictwa mieszkaniowego stała się znacznie trudniejsza.

was practically abandoned in favour of emphasising the composition of the walls, which to a large extent was the result of the building materials and technologies used. It is also worth noting that in the late 1950s the works on prefabrication were strongly intensified, which was expected to increase efficiency and reduce the costs in the construction sector. At the same time, individualism in design was defended as it was believed to be threatened by the inevitable standardisation of industrialised construction. Kazimierz Bieńkowski [2], the main designer of the development plan for the southern part of Wrocław's centre and the area of former PKWN Square, said in an interview for a newspaper: "We will make every effort so as not to build only simple cubes". This promise regarding mass housing construction became much harder to fulfil in the subsequent decade.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] [b.a.], Domy przy placu Młodzieżowym szybko rosą, ale prace paraliżują projektanci i ZSE. Słowo Polskie 21.09.1956.
- [2] [b.a.], W pracowni architekta. Tu rodzi się dzielnica PKWN. Sprawy i Ludzie, nr 48, 15–16.12.1956.
- [3] [b.a.], Wnioski ogólnopolskiej Narady Architektów. Architektura, nr 5, 1956, 122–123.
- [4] Brzezowski W., Eysymontt R., Sawa-Borysławski T., Plac Nowy Targ. In: Eysymontt R., Ilkosz J., Tomaszewicz A., Urbanik J. (eds.) Leksykon architektury Wrocławia. Wrocław, 2011, 261–264.
- [5] Khrushchev N. Industrialised Building Speech 1954. In: Goldhoorn B. (ed.) Volume, no 21, The Block, Amsterdam, 2009.
- [6] Lenkiewicz W. Osiągnięcia budownictwa miejskiego we Wrocławiu. Przegląd Budowlany 1957;8: 291–294.
- [7] Małachowicz E. Stare Miasto we Wrocławiu. Rozwój urbanistyczno-architektoniczny, zniszczenia wojenne i odbudowa. Warszawa–Wrocław, 1985.
- [8] Minorski J. Oblicza współczesnej polskiej twórczości architektonicznej. In: O polską architekturę socjalistyczną. Materiały z krajowej partyjnej narady architektów odbytej w dniu 20–21.VI.1949 roku w Warszawie, Warszawa, 1950, 48–94.
- [9] Morelowski S. Dzielnica Wrocław-Stare Miasto. Rejon: Nowy Targ, Plac Dzierżyńskiego, Nowe Miasto. Rocznik Wrocławski 1958, t. II, Wrocław, 1959, 136–158.
- [10] Natusiewicz R. Adaptacja staromiejskiego placu Nowy Targ we Wrocławiu na współczesny zespół mieszkaniowy. PhD thesis (typescript), Wrocław, 1967.
- [11] Opis techniczny architektoniczno-budowlany do projektu budynku mieszkalno-usługowego przy ul. Stalingradzkiej. Wrocław, 1955.
- [12] Skowronek W. Nowe spojrzenie na Stare Miasto. Gazeta Robotnicza 12.12.1956.
- [13] W swobodnej twórczości wykorzystując własne i cudze osiągnięcia twórzmy polską architekturę socjalistyczną. Przemówienie J. Cyrankiewicza na ogólnokrajowej naradzie architektów. Słowo Polskie 29.03.1956.
- [14] Wiszniewska T. PKWN – plac najbardziej wielkomiejski. Słowo Polskie 6.06.1956.

Streszczenie

W 1954 r. Nikita Chruszczow ocenił negatywnie formy budowli wznoszonych w okresie stalinowskim oraz koszty ich realizacji, wzywając do „racjonalizacji” i uprzemysłowienia budownictwa. Mimo to proces przechodzenia od wzorców realizmu socjalistycznego do architektury odwołującej się do przedwojennego modernizmu nie był rewolucyjny, ale raczej ewolucyjny. We Wrocławiu zachowało się wiele pojedynczych obiektów i zespołów budowli, w których socrealistyczny „historyzm” uproszczono i próbowano powiązać go z nowymi technologiami w budownictwie. W artykule zostały zatem przedstawione wybrane wrocławskie realizacje powstałe na styku dwóch wspomnianych „epok”.

Abstract

In 1954, Nikita Khrushchev criticised the forms of buildings erected during the Stalinist period and the costs of their construction, calling for “rationalisation” and industrialisation of the building industry. Nevertheless, the process of transition from the models of socialist realism to the architecture inspired by pre-war Modernism was rather evolutionary than revolutionary. Wrocław retains many individual buildings and building complexes in which the socialist-realist “historicism” was simplified and attempts were made to combine it with new building technologies. Therefore, the paper will present selected buildings constructed in Wrocław at the junction between the two aforementioned “epochs”.